

Dvojezična pravna slovarja Ivana Navratila (1850)

Jakob Müller

IZVLEČEK: Ivan Navratil je objavil nemško-slovenski in slovensko-nemški pravni slovarček tri leta pred izidom Juridisch-politische Terminologie, za katero so bili slovenski izrazi sprejeti – čeprav še ne urejeni – že leta 1849, kar je Navratil vedel.

ABSTRACT: Ivan Navratil published his German-Slovenian and Slovenian-German dictionaries of law terms three years before the Juridisch-politische Terminologie was issued. Navratil was aware that the Slovenian expressions for this book have already been collected – but not yet edited – by 1849.

Janezu (uradno Ivanu) Navratilu, 25-letnemu absolventu liceja, sicer pa uslužbencu deželnega sodišča v Ljubljani, se je leta 1850 kot »utrgalo«: svojo zbirko manj znanih slovenskih besed je izročil Antonu Janežiču, ki jo je porabil v slovensko-nemškem delu svojega slovarja (1851), uredil je 416 strani Vedeža, »časopisa za šolsko mladost«, v katerem je poleg kulturnozgodovinskih (o Matiji Čopu, Ignaciju Knobleharju, Milošu Obiliću, Štefanu Dečanskem) in naravoslovnih člankov (o opici, gadu, medvedu, risu) objavil tudi začetek *Slovensko-ilirskega slovnika* (nad 570 iztočnic) in *Kratko slovnico slovenskega jezika* (objavljano od 11. aprila do 19. decembra, glede avtorstva prim. op. na str. 118) ter izdal jezikovni priročnik *Kurze Sprachlehre mit einer möglichst vollständigen Rechtschreibung der slovenischen Sprache nebst einem praktischen Anhang* (88 str.), namenjen sodnim in drugim državnim uradnikom, ki vsebuje pravopisna, pravorečna, slovnična (oblikoslovna, besedotvorna, skladijska) in besedoslovna pravila oz. obrazce za rabo slovenščine v pravnih zadevah, zaključujeta pa ga nemško-slovenski in slovensko-nemški »seznam potrebnih izrazov iz Reda kazenske pravde«, izdanega 17. januarja (istega) leta 1850.

Navedena »seznama« sta prva objavljena pravna slovarja, ki upoštevata slovensščino. Temeljna redakcija nemško-hrvaško-srbsko-slovenske pravno-politične terminologije, pri kateri so od Slovencev sodelovali M. Dolenc, F. Miklošič in M. Cigale, je bila sicer zaključena že do začetka decembra 1849 – torej pred Navratilovima slovarjema – ko je M. Cigale prevzel nalogo »v komisii ustanovljene izraze v red djati, dopolniti, za natis pripraviti in natisno popravo oskerbovati« (JPT 1853,

III, XIV), vendar se je *Juridisch-politische Terminologie* tiskala počasi: julija 1851 je bila »še le tretja pola natisnjena«, torej do iztočnice *ausländisch* (Novice 23. julija 1851, str. 152), celota pa je izšla šele leta 1853. Pri izdaji je sodeloval tudi Janez Navratil (JPT 1853, XIV), ki je marca 1851 na najvišjem sodišču na Dunaju postal tolmač za slovenski, hrvaški in srbski jezik. Ob pisanju svojega jezikovnega pravniškega priročnika je Navratil sicer vedel, da je slovenska pravno-politična terminologija pripravljena za tisk (Navratil 1850, IV), vendar je – kot kaže primerjava obeh del – verjetno ni uporabljal oziroma poznal.

Navratilov nemško-slovenski pravni slovar obsega 365 slovarskih sestavkov oz. 647 nemških iztočnic in podiztočnic, slovensko-nemški del pa 214 sestavkov oz. 413 slovenskih (pod)iztočnic. Zakaj je nemški del navidezno za skoraj dve tretjini obsežnejši in kakšno je dejansko notranje razmerje med obema jezikoma, naj ponazorijo izrazi besedne družine *Recht*, ki obsega 6 terminov z 9 pojmovnimi enotami in 15 slovenskimi ustreznici oz. soustreznici:

Rechtfertigung *opravičenje*.

Rechtlich *praven*, ein r. Mensch *pošten*, *pravičen človek*; – (adv.) *pravno*, (unter dem Volke: *pravično*, *pošteno*, *po pravici*); -keit *pravnost*, (des Menschen) *poštenost*, *poštenje*.

Rechtskräftig *pravno veljaven*; – werden *pravno moč zadobiti*.

Rechtsmittel *pravni pomoček (-no sredstvo)*.

Slovenskih ustreznice je precej več, ker je veliko soustreznice in ker pokrivajo strokovno in nestrokovno (ljudsko) rabo, toda od navedenih (so)ustreznice sta v slovensko-nemški del sprejete samo dve: *praven* in *pravno veljaven*, poleg njiju pa še dve: *pravdnik* *Advocat*, *Anwalt* in *pravo Recht*, ki ju v nemško-slovenskem delu sploh ni. Da je avtor pisal priročnik hitro (»in Eile«, kot pravi na začetku predgovora), nakazujejo datumi pravnih besedil (12. julij – 25. november 1850), v slovarskem delu pa nekatere napake in nedoslednosti.

Navratilov slovarski sestavek ima obliko povedi: začenja se z veliko začetnico in končuje s piko, zgradba povedi pa temelji na dvodelnosti: iztočnica oz. podiztočnica – tujejezična ustreznica (lahko s soustreznico/soustreznici). Osnovno dvodelnost včasih bogatijo oz. presegajo besedne zveze, razna pojasnila, nekajkrat tudi razlaga.

Iztočnice so večinoma enobesedne, nekaj je večbesednih: *Absteigende Linie* *navdolno koleno*, *pokolenje*. *Berufen sich auf ...* *pozvati se na*, *Kraft anwenden* *siliti se*, *napenjata se* (z močjo).

Deželna sodnija *Landesgericht*, *Motenje znotranjega pokoja države* *Störung der innern Ruhe des Staates*. *Napotek dati* den Rath geben, den Antrag machen.

Izjemoma ima iztočnica še soiztočnico, ki pa na ustreznem mestu kdaj ni navedena – kot v sinonimnem slovarju: *Frei*=, *lossprechen* (von der Anklage) *rešiti*, *odrešiti*, *oprostiti* (zatožbe). *Poročivec*, *besednik*, *izvestnik* *Referent*, *Berichterstat-ter*.

Besednovrstno je iztočnica samostalnik, glagol, pridevnik ali prislov, v slovensko-nemškem delu tudi predlog: *Zarad*, *zbog*, *zavoljo* wegen, kar je le izjemoma eksplicirano: *Verurtheile* (der, die) *obsojenec*, *obsojenka*, *Ausdrücklich* *izrečen*, (adv.) *izrekoma*.

Besedne družine imajo skupno besedotvorno iztočnico, kar se lahko prenese tudi na ustreznico: Gefangen -er *jetnik*, *vjetnik*, -wärter *ječar temničar*; *Oškodovati* verletzen; -nje =ung.

Na nekaterih mestih imata slovarja tudi nekatera pojasnila. Najpogostejša so slovnična, in sicer

a) naglasna: Begehren *želéti*, *hotéti*, *zahτέvati*, Berufsbehörde *presójna oblastnija*, *Predsédnik* President, *Napótek dati* Den Rath geben;

b) oblikoslovna: Gut, Güter (Ware=n) *blago* (kein Vielzahl); *Splo – h /.../*; šni, a, o (Bw.); *Dokonč –ávati* beschließen, Beschluß fassen (imperfektiv.); *Mündel varvanec* (m), *varvanka* (w); Aufheben *vzdigniti*, *ovreči*, die Strafe gegen Jemand *koga kazni oprostiti*; *nehati* (unübergehend).

c) besedotvorna: Gerichts= in der Zusammensetz.

č) vezavna: Berufen sich auf...*pozvati se na*; Entschlagen sich *odtegniti se* (Dat.), *znebiti se* (Akk).

Nekatera pojasnila so pomensko razločevalna oz. uvrščevalna: Handeln (thun) *delati*, *storiti*, *ravnati*; (feilschen) *pogajati*, *pogajati se*, (mit Waren) *kupčevati*, *teržiti*; Siegel (algemein) *zaklép*, (Petschaft) u. dgl. *pečat*; Geburt (Akt und Frucht) *porod*.

Nekatera pojasnila so pragmatična: Rechtlich /.../ – (adv.) *pravno*, (unter dem Volke: *pravično*, *pošteno*, *po pravici*); nekatera so normativno-vrednostna: Antrag *ponudba /.../* den A. stellen *nasvetovati*, *napótiti*, *napotek dati* (*predlog*, *predložiti* nicht im Geiste der slov. Spr.); Beschwerde, -führung, *pritožba* nicht *pritoženga*; *Oséb-a* Person, (man brauche wo möglich lieber *človek*, vielf. *ljudjé*).

Vorspiegelung *slepotija* (falsche, überflüssig; s. Adelung).

Navratil je sem pa tja uporabil tudi pogostnostno pojasnilo: Gegenstand (Sache) *reč*; (predmet brauche man selten); Begehren *želéti*, *hotéti*, *zahτέvati*, *tirjati*, oft *prositi*; *Zakon* Gesetz, (jetzt gewöhnlich): Ehe.

Navratilova slovarja sta prevodna, vsebujeta pa tudi nekaj razlag, ki pa so navadno jezikovne, včasih pravnopojmovne:

Vtemničiti in einen dunklen Arrest einsperren Vzrok: ni nemške besedne ustreznice.

Freiheitsstrafe *kazen na prostosti*, *na svobodi*. *Prostor* dürfte hier geeigneter sein – phisische Freiheit; vergl. *prostor* Raum; *svoboda* (moralische Fr–t) von *svoj biti* d. i. sein eigen sein. (Torej: *Prostor* bi bil tu primernejši – *fizična svoboda*; prim. *prostor* Raum; *svoboda* (*moralna svoboda*) iz *svoj biti*.). Vzrok: utemeljitev primernosti enega od dveh sicer sopomenskih izrazov.

Porot –a /.../ –nik Geschworne (altslav. aus derselben Wurzel wie *rotiti*, *zarotiti se* schwören. Vzrok za razlago: etimološka povezava.

Obrok Frist, Termin, überhaupt ein bestimmtes Maß, daher auch »Portion«, z. B. tega mesa bo za enega človeka ravno za tri obroke (In Möttling, Metlika gehört). Vzrok: slovaropisca je zavedla beseda, ki se v njegovem domačem govoru uporablja v drugačnem, nepravem pomenu.

Nekoliko več je ponazoritev, včasih zaradi normativnih ustreznic ali pomenkega razlikovanja:

Auslage *potrošek, strošek*; A. haben *potrošiti*; A. machen *stroške prizadéti*.
Betrug *goljufija*; durch B. erwerben *prigoljufati*.

Frische That *samo djanje*, z. B. auf frischer That ertappen *pri samem djanju zalesti, zateči*.

Gegenstand (Sache) reč /.../ mehrere Gegenstände sind gestohlen worden, *več reči je bilo vkradenih*; das bildet den G. des Streites *zavoljo tega je pravda, se pravdamo* etc., *za to gre (pravda), za to se pogajamo*; Lehrgegenstand *nauk* (nauk), *vednost*; das ist der Gegenstand der Besprechung, *od tega govorimo, se menimo, se pomenamo*.

Ansicht *misel, mnenje*, welche A. habet ihr? *kakšnega mnjenja (!) kakšne misli, kakšnih misli ste vi?*

Primerjava Navratila 1850 z JPT, ki je bila sestavljena konec leta 1849, objavljena pa 1853, kaže, da verjetno ni bilo medsebojnih vplivov. Slovarja se razlikujeta po številu jezikov in smernosti: Navratil je dvojezični in obojesmerni (nemško-slovenski in slovensko-nemški), JPT je štirijezični in enosmerni (nemško-hrvaško-srbsko-slovenski), po obsegu: Navratil ima skupaj 15 str. – JPT pa 694 str., pa tudi po makro- in mikrostrukturi.

Slovarski sestavki imajo pri obeh sicer obliko povedi – katero je ohranil še Babnik 1894 – in oba podiztočnice gnezdita, vendar v zelo različni meri in obliki. Navratil 1850 gnezdi vse besedne družine, npr. pod samostalniško iztočnico: drug samostalnik (feminitiv, glagolnik), glagol, pridevnik, prislov ali zloženke različnih besednih vrst. JPT gnezdi zloženke, in sicer navadno z izpostavitvijo prvega dela, ostala gnezdenja pa so zelo redka in neobsežna, npr. da se pod pridevnikom gnezdi samostalnik ali pod glagolom njegov deležnik. Navratil gnezdi v tekoči vrstici, JPT pa v novi vrstici, ki dela gnezdo preglednejše.

Druga velika konceptualna razlika so sobesedne oz. sobesedilne ponazoritve navajanih izrazov. Navratilove ponazoritve so sorazmerno redke. Črka A, ki v nemško-slovenskem delu zajema 88 izrazov, ima 6 ponazoritev, tj. 6,8 % – v slovensko-nemškem delu pa so pri prvih 116 enotah (črke A–M) 3 ponazoritve., tj. 2,6 %. JPT ima pri črki A v prvih 100 slovarskih enotah (do vključno Ablehnung-srecht) 53 ponazoritev (53 %).

Pomembna sestavina slovarske mikrostrukture so razlage oz. tujejezične ustreznice. Pri črki A, ki ima v nemško-slovenskem delu 72 izrazno-pojmovnih enot, se JPT popolnoma sklada z Navratilom v treh enobesednih ustreznica: Abstimmung *glasovanje*, Anklagekammer *zatožnija*, in Auflauf *rabuka* – v dveh soustreznica se sklada dvakrat: Abschrift *prepis, prepisek*; Auslage *potrošek, strošek* – v besedni zvezi pa se sklada enkrat: Anschuldigungsbeweis *obdolživni dokaz*. Pri črki Z v slovensko-nemškem delu, ki obsega 32 izrazno-pojmovnih enot, se JPT sklada z Navratilom v sedmih enobesednih ustreznica: *zakonik, zapisnik, zapisovavec, zatožba, zatožnija, zažig* in *zvedenec* – v dvobesednem izrazu pa enkrat: *zagovorni spis*.

Ujemanje v enobesednih ustreznica ima glede medsebojnih vplivov zelo majhno dokazilno moč, saj enakost kaj lahko temelji na zapisu iste dejanske rabe,

ujemanje ostalih izrazov pa dosega le dobre 4 oz. 3 %, kar je veliko premalo, da bi mogli sklepati na medsebojno povezanost primerjanih slovarjev.

Veliko bolj prepričljiv dokaz o nepovezanosti slovarjev je odsotnost nekaterih Navratilovih izrazov v JPT. Pri črki A je takih kar 14, kar pomeni 19,4 %. Nekateri so izpadli zaradi premajhne terminološkosti: Allein *sam, posamez*; Allgemein *splošen, občen, vesolen*; adv. *sploh* etc.. Pri drugih črkah so podobni nestrokovni izrazi *abeceda, dete, fant, fantin, hlaпон, omika, omikati, tehcnica, trenutek, zarad, zбоg, zavoljo*. Nekateri izrazi z začetnim A v JPT verjetno niso bili upoštevani zaradi redkosti: amtiren *uradovati*, Amtirung *uradovanje*, nekateri pa so zastopani samo v drugih besedotvornih oblikah: Abweichend *različen* JPT nima, ima pa glagol abweichen in glagolnik Abweichung. Prav tako JPT nima Ausmessung *odmere, odmerjenja*, ima pa glagol ausmessen (v pomeni *premeriti, izmeriti in odločiti čas*), in nima Aussprechen *izgovoriti, izustiti*, ima pa Ausspruch, richterlicher *izrek sodni, sodnikov*.

Presenetljivo pa v JPT ni naslednjih izrazov, ki jih je Navratil zajel: Amtsgeheimniß *uradna skrivnost*, Angeklagter *zatoženec*, Angeklagte *zatoženka*, Angeschuldigter *obdolženec*, Angeschuldigte *obdolženka*, Aufruf *oklic* in Auslieferung *izročba, izročitev*.

Različen jezikovno-strokovni nazor se kaže pri več drugih sestavinah. Pri besedni družini nem. Amt navaja Navratil živo, rabljeno obliko *urad, uraden, uradovati, uradovanje*, JPT pa ima »popravljene«, etimološko normirane oblike *ured, uredoven, uredski, uredovati*. Podobno je pri družini nem. Gesetz. Navratil v slovensko-nemškem delu pri iztočnici *Zakon* navaja Gesetz in – s pojasnilom o rabi (jetzt gewöhnlich) Ehe, JPT pa razlikuje: Gesetz sloveni s *postavo, zakon* pa mu pomeni samo Ehe. Vendar nova, dishomonimna ureditev ni dosledna: Gesetzbuch je še vedno *zakonik*. No, nedosleden je tudi Navratil, ki v nemško-slovenskem delu izraza Gesetz *sploh* nima, ima pa Gesetzwidrig z ustreznicama *protipostaven, nepostaven!*

Različno imata primerjana slovarja obdelano tudi Gemeinde, za katero navaja Navratil 3 ustreznice: *županija, občina, srenja*. Da daje prednost novotvorjenki *županija*, je razvidno tudi pri občini, kjer navaja kazalki *srenja, županija* in pri *srenji*, kjer navaja kazalko *županija*. JPT ima samo iz hrvaščine oz. srbsčine prevzeto *občino* in pridevnik *občinski*, katerega Navratil ne navaja, pač pa *županijsk* (v slovensko-nemškem delu) oz. *županijski, županijin* v nemško-slovenskem delu).

Različne ustreznice ima tudi *župan*: pri Navratilu Gemeinderichter s soustreznico Bürgermeister, ki pa nima lastne iztočnice, v JPT pa Gemeinderichterja – verjetno zaradi nesistemskega prekrivanja s *sodnikom* (Richter) ni, čeprav se je sredi 19. stoletja uporabljal – ima pa *župana občine* (samo v taki zvezi) z nemško ustreznico Gemeindeältester, ki je bila sicer zelo redka, medtem ko ima Bürgermeister ustreznici *mestni župan, starešina*.

Leta 1859 je M. Valjavec zapisal, da je Navratilovo mladinsko revijo Vedež (1848–1850) pokopala »nesrečna mešanica jezikov«. Navratil 1859 je ugovarjal, da je v Vedežu leta 1849 res objavil 8 kratkih spisov drugih avtorjev z nekaterimi ilirskimi oblikami, »ali že konec onega leta (1849) sem sam ob sebi zavergel to mešanico, ki mi je presedala od nekdaj, zato ker po moji pusti pameti ne bo iz te

moke nikdar (narodnega) kruha.« Vendar ga Ilešič 1909 spet razglaša za ilirca, toda prepričljivih (glasoslovnih in oblikoslovnih) dokazov ne navaja.

V obeh slovarčkih ima Navratil malo »ilirizmov«: *otrov* in *otroven* (kot so-pomenki za *strup* oz. *strupen*), *otrovati* in *otrovanje*; pri Handgelöbniß navaja *obljuba* (*obečanje*), pri Ehegatte ima poleg *zakonskega moža* in *zakonskega druga* tudi *zakonski družę*; pri Verfälschung ima *ponareja denarjev* (*penezov*), za Zeuge navaja ustreznici *priča*, *svedok*, za Zeugengebühr *pričnina*, *svedočnina*. Razen tega uporablja še *važen* in *zbog*.

JPT od navedenih nima *otrova* itd., *obečanja* in predloga *zbog*, hrvatizem oz. srbizem *svedok* pa navaja še Babnik 1894.

Opazni Navratilovi novotvorbi sta *skardeliti se* in *strumiti se*, oboje za zusammenrotten, ki ima v JPT ustreznico *skupiti se* ob hrv. oz. srb. *steći se* – danes bi rekli *zbrati se*. V oblikoslovju sta dva navratilizma: Pridevnik (in prislov) *-sk*: *djansk*, *hudodelsk*, *puntarsk*, *sodnijsk*, *tatinsk* itd. V zvezi s samostalnikom m. sp. pa imajo vedno neokrajšano obliko: *sodnijski jezik*, *zakonski mož*, *županijski odbor*. Svojilni pridevnik *-in*: *zatožbin spis* za Anklageschrift, *županijin* v pomenu 'der Gemeinde gehörig, Gemeinde=', verjetno pa tudi *pogojin* bedingt, verglichen in *občin* gemein, allgemein.

Samoglasniški *r* piše Navratil 1850 dosledno *er*: *država*, *obertnija*, *vsmer-titi* ipd., v JPT pa je zanimiva razlika: slovarski del pozna samo *r*: *država*, *državni*, *obrtinja*, *usmrtenje* itd., toda v uvodnem Pristavku, ki ga je podpisal M. Cigale, se piše samo *er*: *hervaško*, *mervico*, *deržati se*, *izperva* itd. Pri pravopisni redakciji JPT Cigale očitno ni uveljavil svojega nazora. Ali je pisanje samoglasniškega *r* z eno samo črko Miklošičevo?

Lapsusov ima Navratil malo. Iztočnica Akt mu pomeni tako *spis* (Schrift) kot *dejanje* (Handlung). Na prvi pogled gre za združitev homonimnih oblik, v resnici pa je napaka (tudi) formalna (morda pod vplivom slovenske rabe?): Sodobna nemščina je razlikovala der Act *dejanje* in die Acte oz. die Acten (mn.) *spis(i)*. Heinsius 1840 ima Acten, Janežič 1850 Acten, JPT Acten, Cigale 1860 pa die Acte *pismo*, in die Acten *spisi*.

Pri *Dokončku* navaja Navratil fantomsko kazalko *sklep*, vendar ima pri Beschluß obe ustreznici: *sklep* in *dokonček*.

Nekajkrat se mu je zamešal tudi abecedni red: Aufruhr *punt* stoji pred Aufruf *oklic*, Aussprechen *izgovoriti*, izustiti stoji pred Ausschließen *izločiti*.

Navratilova dvojezična in obojesmerna »seznama«, prva objavljena slovenska pravna slovarja, sicer skromna po obsegu, vsebujeta več terminološko in leksi-grafsko zanimivih rešitev, v JPT pa nista bila upoštevana.

Navedenke

Babnik, J. 1894, *Nemško-slovenska pravna terminologija*, Na Dunaju.

Cigale, M. 1860, *Deutsch-slovenisches Wörterbuch*, Erster Theil, Laibach.

Heinsius, Th. 1840, *Vollständiges Wörterbuch der Deutschen Sprache /.../*, Erster Band, Wien.

- Ilešič, F. 1909, Ilirec Ivan Navratil, *Slovan* 7 (1909), 271–272.
- Janežič, A. 1850, *Popólni ročni slovár slovénkega in němškega jezika*, Němško-slovénski děl, U Čělóvcu.
- Janežič, A. 1851, *Popólni ročni slovár slovénkega in němškega jezika*, Slovénsko-němški děl, U Čělóvcu.
- JPT 1853, *Juridisch-politische Terminologie für die slavischen Sprachen Oesterreichs*. Deutsch-kroatische, serbische und slovenische Separat-Ausgabe, Wien.
- Navratil, J. 1850, *Kurze Sprachlehre mit einer möglichst vollständigen Rechtschreibung der slovenischen Sprache nebst einem praktischen Anhang /.../*, Laibach.
- Navratil, J. 1859, Zakaj je nehal Vedež, *Glasnik slovenski* 4 (1859), 151–152.